

PELGUPAIGAD
KOHAPÄRIMUSES

MARI-ANN REMMEL
EESTI KIRJANDUSMUSEUM, EESTI RAHVALUULE ARHIIV, 2023

-PELGUPAIK
-PAOPAIK, PAGU
-PEIDUPAIK
-REDU(PAIK)
-VARJUPAIK
-LINN, KANTS

pelg : pelgu ~ pelu : pelgu 'paopaik, pagu'

? ← alggermaani *felȝan, *felgan

vanaislandi fela 'kaitse; peitma, varjama, hoidma'

? soome pelastaa 'päästa' jne

Eesti keeles on osaliselt segunenud [pelgama tüvega](#).

- **pagu : pao : pagu** 'pagemine, põgenemine; pelgu-, varjupaik' [pagema](#)
- **peitma** : peita : peidan 'salajasse kohta varjule panema v minema; katteks olema, katma'
 ? ← alggermaani *bēja-, *bāja-
soome peittää 'peita, varjata, katta'
vepsa piitta 'peita, varjata'
- **redu : redu : redu** 'peiduurgas, pelgupaik, peit, pagu, vari'
 ◇ rõdu
 ? ← alamsaksa redde 'päästmine, pääste'
 Vanemas murdekeeles on sõna tähendanud ka 'elumaja katuse ja kambrikulae vaheline ruum'. rõdu on murdevariant, mis on kirjakeeles kasutusele võetud eristunud tähenduses.
- **vari : varju : varju** 'valgusvoo teele jääva keha tagune tume kujutis; päikese, tuule või hädaohu eest kaitsev koht; ebaselge kujutis'
 ← algskandinaavia *warjōn
 rootsi värja 'kaitsma; mõõk; kaitse'
- **linn : linna : van** 'kindlus, kants' (etümoloogiasõnaraamat)

KOHATÜÜBID

300 PELGUPAIGA MÄRKSONAGA KIRJET ANDMEBAASIS “KOOBAS”

Soosaar, kungas soos, rabas, soises metsas - 47

Mets (laas, räga, võsastik), üksik puu (võra, õõnsus) - 45

Koobas (looduslikud karsti- või liivakivikoopad; kaevatud koopad, augud) - 35

Veekogude kaldad, vesi

Muistised – pühapaigad (hiied), kalmed

Ehitised – vanad kirikud, paosaunad, keldrid

juhuslikumad kohad: küünid, suitsu täis tare, kanepipõld, loomasõim vm

KOHANIMED

- Pelgupaigale, sõjaaegadele viitavad nimed – hägune piir „päris“, kindlustatud linnamägedega (Pagaallik, Paomägi, Venelinnamägi, Rootsimägi, Linnamägi; Hiiepagu, Hundilinn, Kukelinn, Pajulinn, Linnapao)
- Naistega seotud nimed (Naistepää, Naistesoo, Naistehoiu mägi/Asva linnus, Neitsiku magi)
- Leeri- osisega nimed (Leerimägi, Leerimets)
- Põrgu (ja Taevas) kohanimedes (Põrguorg, Põrguhaud, Taevaskoda)
- Loodusest lähtuvad nimed, millel pole otsest seost koha funktsiooniga (nt Soontemägi, Soovardi mägi)

TAGASIULATUVUS MUINASAEGA. KUI PALJU RAHVAST MAHUTAS ÜKS PAIK PELGUPAIK?

- Pärimus: sajad või koguni tuhanded inimesed, üks kuni mitu küla, ühe talu inimesed
- Oma isalt ja teistelt vanainimestelt kuulsin, et Auküla rahvapärimuse põhjal oli **Kihelkonnamäel** asunud muistne kindlustatud paopaik, kuhu olevat häda korral paku tulnud ka Haljala ja selle lähedaste külade rahvas, mille tõttu mägi ka oma tähtsa nime saanudki. Ja et see jutt ei ole uuem rahvusromantiline väljamõeldis, seda kinnitab teinegi isalt kuulnud lugu, kus tema nooruspõlvil leidnud heinalised Kihelkonnamäe nõlvade rebase- või mägraurgudest väljakraabitud liivast väga vanu hõberahasid. Samuti toetab pelgupaiga seisundit mäest kirde suunas kraavikaevamisel väljatulnud pakktee, mis arvatavasti oli Haljala, Kisuvere, Veltsi ja teiste sealtkandi külade elanikele kõige otsesemaks ning kiiremaks ja mis eriti tähtis, salajaseks teeks Kihelkonnamäele pääsemiseks. Sellise tähtsa peopaiga rajamine Auküla maile oli kahtlematult ajendatud Kihelkonnamäe keskajal ümbritsenud märgalast, kuhu vaenuvæed ei osanud tungida, kuid teisalt võis põhjuseks olla ka Auküla kui sealtkandi ühe suurema küla tähtsus ja võimekus. Oli ju Taani Hindamiseraamatu andmetel Auküla suuruseks 25 adramaad, millega ta trumpas tublisti üle ka 14 adramaa suuruse kihelkonnakeskuse Halela (Haljala). Kuid kihelkondliku tähtsusega paopaiga ehitamiseks võis olla üks teinegi põhjus, mis seostub ühe Auküla talu nimega – **Kuninga**. Minu lapsepõlves oli see küll vaid väiketalu, kus toimetas üksik pelglik vanamees, kuid minevikus võis ta olla ka suur talu, mis kunagise omaniku võimu kaotamise järel tükeldati mitmeks väiksemaks taluks/---/. Külapärimus igatahes seostas Kuninga nime muistse vanema või kuninga elukohaga. Selline kõrgeauline isik võis isegi olla kihelkonnavanem, mis Auküla suurust ja tähtsust arvestades ei pruugigi olla laest võetud oletus.
- EFA I 192 Heinz Valk 2016

Vaida Soovardi mäed

Julius: Vasikaniitis oli pelgupaik Soovardi. Vat Soovardi kohta on mul ka vähe andmeid. See on selle Juhan Julma ajal, mäletate ajaloost? Kui rahvas läks Soovardi mägedesse senna. Seal on koopad ja rahvas tegivad need koopad senna sisse ja... tänapäevani on seal rebased ja nied mägrad pesitsevad seal. Ja seal siis Julma ajal, ma ei tea kas tuhande viiesaja aastate sees, ma täpset aasta arvu ei tea... Aga seal siis on Vaida rahvas... 1200 inimest oli põgenenud senna Soovardi mäele, senna koobastesse. Ja tead, need kõik jäivad senna. Tuled tehti aukude peale ette ja need... suitsuga lämmatati see rahvas ära puhas. Vat selle kohta on mul ka niuksed andmed. Soovard oli nende juht, selle rahva juht oli tolleaegne. Ja Soovardi mägi pandigi nimeks talle. Vat seda ka vähesed teavad. Ega sa pole kah kuulnud, Vaike?

Vaike: Ei, ei, ma olen midagi sellest kuulnud küll, aga ka mitte seda... Ma olen kuulnud, et sinna inimesed pagesid ja midagi nisukest ma olen kuulnud küll.

RKM II 447, 728/30 Jüri khk, Vaida – M.-A. Remmel < Julius Reinmets 1991

Kukelinn Avinurme metskonnas Sälliksaare k. 2014 MKA

VEEKOGUD, VAREM MAASTIK VESISSEM

- Paga-allik.
Viinistu küla keskel on üks madalam nõgu koht, mille pikus, sammu 75-80, ja laius 40 sammu paigul välja mõõdab ja mis praegu, ühel pool küla tänavat "Risto" ja "Aksli" talu uede ning teisel pool tänavat jälle "Jaani-Mardi" talu õuesse ulatub ja nimetatud talude kapsa-aedadeks on. Vanad inimesed räägivad, et nende esivanemad olla öelnud, tähendatud kohal igavese vee-lammiku olevat, kus koletu, tihe pilli roog, nagu mõni India bambuse-pilliroo mets, olla lokkanud, mille sees kohalised elanikud endiste sõdade ajal **laudade peal** sõja-paus, varjul on olnud ja sellest on kohale nimi "paga-allik", peitus, - ehk paos olemise allik jäänud. /---/ Aastat 55 tagasi, olla veel "Ristu" talu õues "paga-alliku" jaus, pilliroogu kasvanud ja küla tänav olnud seal kohal nii põhjatu mudane, et kevadatel ja sügisel seal läbi pääsemisega otse tappa-kaup olnud. Aga nüüd on paga-allikust läbi viiv tee juba peale 40-aasta kindla kujuline, et sõida kas või automobiliiga üle ja selle kõrval olevates kapsa-aedades ei ole lausa vett enam muul ajal näha, kui hilisel sügisel ränkade vihma sadude - ja kevadevete-langemise ajal. - E 50065/8 < Kuusalu, Salomon Lilhein (1916)
- Ohepalu küla taga on rabas üks suur järv. Seda üteldi, et sie on tulnd järv. Linnukene enne ikka lauld:
„Põgenege, põgenege, järv tuleb, järv tuleb!“
Mõisnikud – Kolu parun tahtis seda järve maha lasta, aga ei olla saand. Natuke vähemaks olla jäänd. Olla tulnd niisuksi majatarbeid välja järvepõhjast: pesukünasi ja muid talumaja tarbeid. Sial järve sies on üks saarekene. Vanast sõja ajal vanad eestlased põgenend sinna **saelaudade peal** ja kassakas ajand neid taga. Kassakas tuld ja hobune old nii kangesti ehitud kõigega, mis ta oli vanadelt eestlastelt saand. Kassakas vajund hobusega järve ja hobune uppund. Eestlased saand kõik selle saagi omale. RKM II 261, 239/40 (14) < Kadrina khk., Angapere k., Kalmu t. (1969)

PUUD

- Inimesed öölnud sõja aeg lähme paksu õunapuu otsa, sealt ei leid meid keegi.

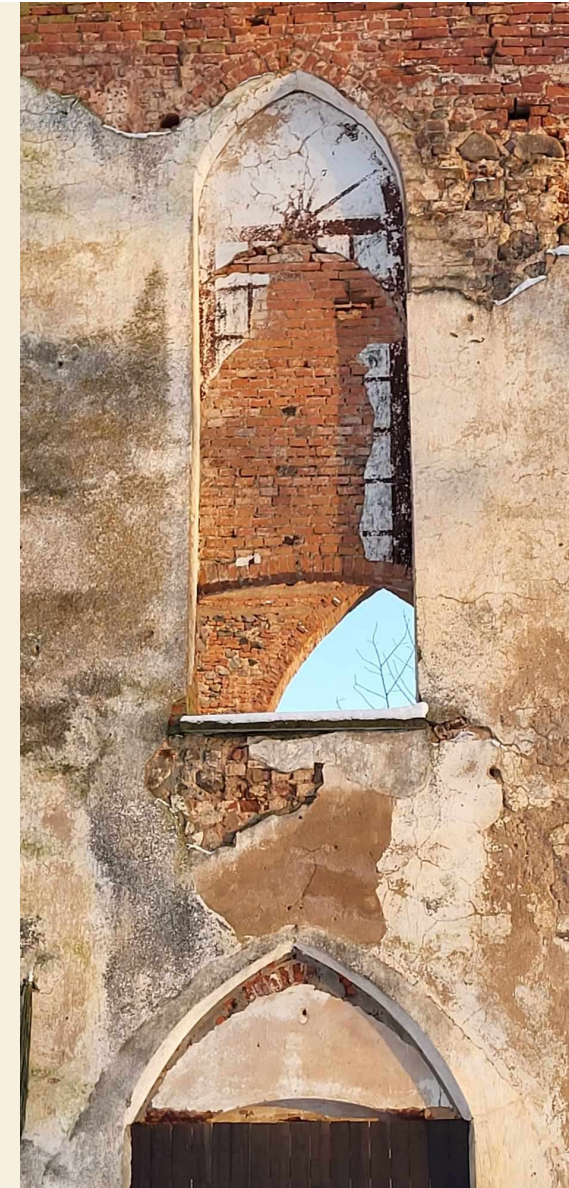
H II 33, 189/90 (3) < Jamburgi linn, Zagoritsa m < Simuna - Juhan Silbergleich (1889)

Kettu vakuses, Pilliroo talu maa peal on nn "Kurekiiv" - paik, kus vanasti karjaaed olnud, kuhu sõdade aja kari varjule aetud. Samas lähedal Ärma talus olnud inimesed suure tamme õõnsuse sees sõja eest varjul.

EKLA, f 199, m 23, l 13/4 Viljandimaa, Suure-Jaani, Vastemõisa v., (1926)

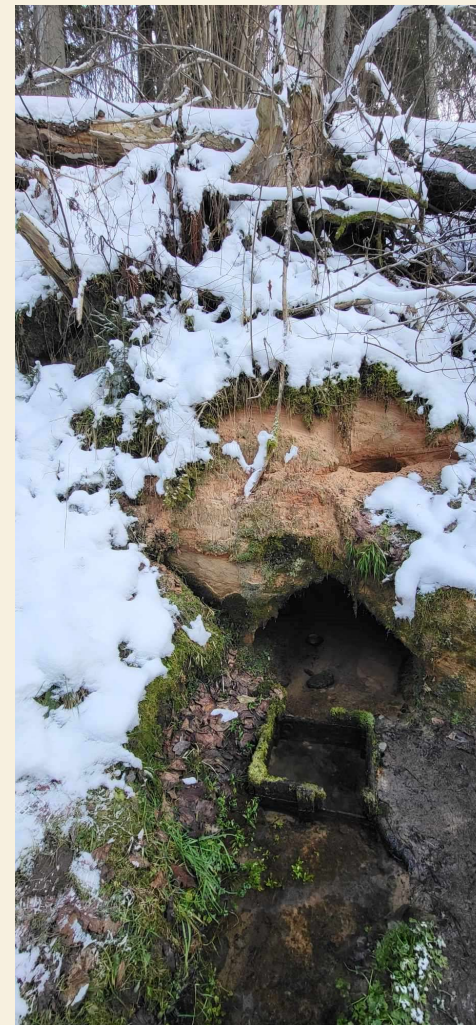
EHITISED

- Saardes olid vanast sõdade igal talul omad paosaunad metsades, kuhu sõja hädaohu eest pakku mindi. Saun oli ruttu kokku löödud nii, et vaevalt elada võidi sees. Kui sõjahädaoht mööda, tuldi tagasi oma talusse elama.
- ERA II 3, 26 (10) < Saarde khk, Voltveti v - Ed.J.Kase < Amalie Untvei, s. 1850 a. (1928)
- KIRIKUD
- Kose kiriku lae peal pidada lamba sitta olema. Arvatakse et sõja ajal mõned inimesed oma lambad kiriku lae peale röövijate eest varjule viinud. H II 65, 602 (4) < Kose – J. Saalverk (1898)
- Sõdade ajal olla rahvas ennast peitnud ühes oma varaga "Linnamäe" all olevatesse käikudesse ja kellerdesse. Isegi kirikutesse ja muudesse vähegi võimalikkudesse kohtadesse. ERA II 242, 340 (19) < Otepää
- Eero oli küüditamise aegu nädal aega Ilmjärve kiriku tornis redutanud: 16-aastane olin, mahtusin aknast sisse ronima. Keegi ei teadnud otsida. EFA I 83, 94 (42) < Otepää, Ilmjärve (2002)

KOOPAD, KÄIGUD, URUD, KUS KA ALLIKAD

- Peidup. "Pokardi org" - Helme, Patküla v. Kirikumõisa ja Tõrva alevi vahel. Pikk, sügav org tugeva metsaga kaetud. Org on uru kaudu (s.o. maaaluse käigu kaudu) rahvasuu järele ühendatud kuulsate Helme varemetega. Maaaluse käigu pikkus olla 1 1/2 kilom. ja algavad Pokardi koolimaja (praegu Helme politsei-asutuse) keldrist ning käik ise olla viimasel ajal kohati kinni langenud.
- E 56154 (1-4) < Tarvastu khk., Helme khk. - Elmar Päss (1925)

Helme Koorküla koobas

Helme koopad

PÜHAPAIGAD (HIIED) KUI PELGUPAIGAD

- Sõdade ajal käind Palmse rahvas Vatu iies ja Lemingi metsas katku eest paus. Vatu iieski surd inimesi. (1938)
- Hiiesaar on Mõnuvere külas Kakerdaja raba serval. Soise maa see on kõrgem saar, kus teiste lehtpuude seas ka pärnad kasvavad. See olevat olnud muistsete eestlaste püha paik. Ka otsinud eestlased seal Põhjasõja ajal varju. (2002)
- Varudi suos oli hiiepaik. Seal mehed varjasid viimase sõja aeg. Lasti sohu küll, aga pihta vist ei saand. (1994)
- Kihelkonna khk Hiieniit Kurese, Kehila ja Tammese k vahel – seal varjusid ümberkaudsete külade inimesed veel II maailmasõja ajal (2015)

Läti Henriku kroonikas märgitakse, et 1219. aastal sakslaste ja liivlaste sõjakäiguajal Harjumaale suitsu abil lämmatasid ligikaudu 1000 inimest, kes olid pugenud karstiaia koobastesse peitu.

Pelgupaik ja ohvrikoht lidaurked e lidalinn reg nr 11922 (MKA)

JUTUTÜÜBID TEEMAD MOTIIVID DETAILID

AJALOOLINE TÕDE JA/VÕI RÄNDMOTIIVID

MAA ALLA VAJUNUD LINN. SÕNA „LINN“ TÄHENDUSE MUUTUMINE.

Anistes on **Koodilinna mäed**. See mägi on alt tühi. Mõnest kohast ta kõmiseb. Linn on maa alla läind. RKM II 194, 116 (33) < Järva-Madise, Albu v., Pullevere k., Liiva t. – E. Tampere (1965)

Sootaguse linn. Vanasti olnud praeguse Karuse kiriku ümbruses suur linn, seda hüütud ikka "Sootaguseks". Sellel linnal olnud palju salateid maa all, üks tee olevat olnud ühenduses Lihula mäega, need teed olevat olnud nii risti ja rästi, et võõras inimene pole osanud sisse minna. Need Sootaguse inimesed käinud ikka oma salateid mööda Lihula mäel palvetamas. Ühel neljapäeval õhtul olnud jälle üks tüdruk Lihula mäelt koju tulemas. Teelahkmel sattunud ta röövlite kätte. Röövlid lubanud tüdruku ära tappa, kui see ei juhata neid Sootaguse linna ja neid sinna ei vii. Tüdruk ei vastanud. Seda kisa kuulnud metsas elutsev jääger. See rutanud tüdrukule appi. Tüdruk saanud vabaks ja pistnud koju jooksmas. Jääger aga tapnud röövlid ära. ERA II 69, 634 (5) < Hageri khk, Ohulepa k, Nurga t – R. Põldmäe < Jüri Jaanit, 52 a (1934)

Iida linn vajund Kuimetsas maa alla. Nüüd seal on urked ja nagu müür ning teed näha. ERA II 19, 577 (2) < Juuru khk, Juuru v, Atla k, Savi t < Kuimetsa m – Rudolf Põldmäe < Ann Martinov, 79 a (1929)

IIDALINNA VAJUMINE. MEES SATUB LINNA POODI. LINN EI TOHI VALMIS SAADA.

lida linn.

Kuimetsa vallamaja lähedal asunud vanasti linn. Kord üks mees saanud enne linna langemist tasuta paari pastlanahka. Sellejärel vajunud linn maa alla. Noormees läinud kõrtsi. Ta näinud kõrtsiuksel tagasi vaadates et linna tornid paistnud jälle. Ta ütelnud kõrtsimeestele et linn tõuseb uuesti. Mehed läinud välja ja hõiganud: "Hurraa!! lida linn tõuseb jälle!" lida linn vajunud siis kolm korda ja tõusnud kolm korda, kuid viimase langemise ajal ta kadunud igavesti. ERA II 224, 565/7 (8)

lidalinna hukkumine.

Vanasti seist praeguste lida urgaste kohal suur linn. Nüüd ei ole aga seal muud kui suured, pooleldi kinnivajunud urkad. Urkad asuvad Kuimetsa vallas, Vaopere külas, Kuimetsa vallamaja maal. Linnas eland palju rahvast. Linnast viind välja salateed. Sõja a'al olnd inimestel hää nende kaudu põgeneda. lida urgastest räägib rahvajutt. Tallinnas käind üks vanamees küsimas: "Kas linn valmis ja kas saab vahel valmis?" Aga alati saand eitava vastuse. Nii oli ka lida linnal. Miskipärast põlla temale ka meeldinud lida linn. Igal kevadel vete puhkemise a'al tuld ta ühe ja sama jutuga: "Kas linn saab vahel valmis ja kas saab?" Rahvas paha aimamata ehitand linna valmis ja üteld ka vanamehele, et linn on valmis. Vanamees teind kohe kähku minekut. Vaevalt möödunud paar minutit, kui linn hakanud värisema ja vajuma. Rahvas hakand nüüd rüsinal põgenema. Suurem osa neist hukkunud. Need, kes pääsenud, asunud linna ümbruse maile elama. Sinna kohale tekkind suured urkad, mis nüüd pooleldi kinni vajunud. ERA II 224, 611/2 (1) < Juuru khk, Kuimetsa v., Vaopere k., Tänavä t. - Juhan Küliste < isalt, 55a (1939)

NAISED-LAPSED:

ABIANDMISEST KEELDUJA HUKKUB ISE, PALUJA PÄÄSEB

- Pelgupaigad. Sooniste valla piiri sees umbes 5 versta Hellamaa kõrtsist õhtu pool, suurte soode ja rabade keskel, on praegu üks metsaga kaetud mägi, keda rahvas Hiimetsamäeks hüüab. Mägi on umbes 1 verst pikk ja 200 sammu lai ja kõigist inimeste elukohtadest lahus, põhjatuma pehme raba keskel, kuhu suveajal inimene vaevalt jala ligi pääseb. Mägi on vanade eestlaste ohverdamisekoht, mida juba tema nimi tunnistab. Aga ta on ka sõjaajal pelgupaigaks olnud, kuhu ka üks salatee sisse viinud.
- Üks vana naesterahvas Reinhardt räägib sellest järgmist juttu: Üks kord olla ühe hirmsa sõja ajal kõige kindlamad ja varjulisemad pelgupaigad verejäänulistest sõjameestest üles otsitud, kes kõik naesed ja lapsed, keda kätte leidnud, ilma armuta maha tapnud, nõnda et inimesesugu üsna otsa saanud. Siis olla ka kuulus varjupaik Hiimetsa mägi üles otsitud. Mäe õhtu pool otsas kõndinud sell ajal üks naene oma kahe väikse kaksikulapsega surmahirmus ja juhtunud ühe teise tutva naese vastu, keda ta haledaste palunud teist last oma hooleks võtta. Naene vastanud: „Kuhu mina nüüd lapsega lähen? Pean katsuma, et isegi pääsen.“ Kaksikute ema läinud nuttes natuke kõrvale, kus tuul ühe puu maha murdnud. Ta peitnud ennast oma lastega sinna alla ja annud kummagi lapsele rinna suhu ja jäänud rahulikult oma surma ootama. Sõjavägi läinud aga temast mööda, ilma et teda oleks leidnud ehk temale midagi viga teinud. Kui ta sealt viimaks välja tulnud, olla ta edasi minnes selle teise naese, kellele ta oma last pakkunud, surnult maast leidnud, rinnad ära lõigatud ja hirmsaste ära teotatud. Neist kahest lapsest olla seal kohas inimestesugu jälle kasvama hakanud.
- Jung, 101/2 (19) < Muinasajateadus eestlaste maalt. III. Kohalised muinasaja kirjeldused Tallinnamaalt. Tartu, Jaan Jung (1910)

NAISED/NEIUD UPUTAVAD END SÕJA EEST

- Naistepää. Vanaisa rääkis, naised olla kõik põgenen Võlla rabasse, lauluraamatud käes. See ikka vana-eestlaste aegas juba. Kui sõda tuli, läin vaenlase eest sinna. Kotkapääl ma ole käin, Naistepääl pole, see on kaugem, see on niske natuke kõvem koht, eks seal laugas ole. Naised kogun sinna, poln enam kuhugi minna, hüpan sinna laukasse, uputan ära.
- RKM II 175, 452 (4) < Audru khk, Võlla v, Eassalu k, Küti t - Mall Proodel < Salme Sooman (1964)

REDUTAJA VAIKIB KA SIIS, KUI SAAB VIGA

- Põhjasõja peidupaiku
- Kui Põhjasõda üle maa käis, on elanikud alati hirmul pidanud olema, et neid maha ei löödaks ega ära röövitsaks. Sellepärast on Kabala vallas Rassi külas **kolm õde, kõik Anne-nimelised**, peitnud ennast **küla matmispaika**. Kalmeti nõmme – suure männi juurte alla. Sinna on nad viinud ka oma natukese vara ja seadnud sisse päris korraliku elamise. Niiviisi elanud nad üsna kaua aega, kuni viimaks tulnud keegi **ratsanik suure valge hobuse seljas ja hüüdnud, et tulge kõik välja, kes te veel elus olete, sõda on läbi**. Kolm Anne aga lamanud hiirvaikselt oma peidupaigas, ega pole ühegi piiksatusega märku andnud, et nad veel elus on. Ratsaniku hobune on aga vajunud läbi Annede katusest ja hobuse kabja terav nael tunginud ühele Annele puusa. Ometi ei ole see karjuma hakanud. Kui ratsanik lahkunud, julgenud alles Anned pea august välja pista. Ratsanik sõitnud kiiresti minema, ise üleni ühes hobusega kaetud naiste ehteasjade ja -rahadega. Koht, kus kolm Anne viinud, olevat veel praegugi näha.
- ERA II 237, 599/601 (5) < Suure-Jaani khk. – Endel Roots, Viljandi Kaubanduskeskkooli õpilane < Juhan Lubi, 62 a. (1939) Arheoloogiamälestis

NAISRÖÖVLID MEESTERIETES – SAGE MOTIIV SÕJAPÄRIMUSES (KASAKAD, POHLAKAD PARDIAJAJAD JMS)

Iga seitsme aasta järgi "jooksnud" vanasti sõda. Mintud küll varjule metsa ja soodesse. Väiksed lapsed mässitud **loomanahke** sisse. Ulila pool olnud häid varjupaike soode keskel. Mis sõjast järgi jäänud, selle võtnud pargiajad, kes parti kaupa käinud külast külla. [Korra] näinud üks julge mees, kes järgi luuranud, et **pargiajad olnud vene naised meesteriietes**.

EKLA, f 200, m 9:2, l 25 < Puhja khk. - A. Sepp < Peeter Püss,
79 a, pops (1928)

KATK VÕI VAENLANE HÜÜAB NAISI NIMEPIDI. „TULGE VÄLJA, JUBA PERGEL VENE VIIS!“

- Nartsu soo, Rakvere juures old Katku eluase, kust ta üüdand: "Anna, Maia, Kaid! Tulge metsast välja! Juba Pergeli vene viis!" Kes tale vasta uikand, see sura. Vahest veerend katk mööda maad, nagu maa mund, vahest kõndind kui pisike poiss, vahest joost kui valge pea vasikas.
- ERA II 198, 169 (234) < Haljala khk - H. Länts (u 1917)
- Põhjasõja ajal tunginud venelased Arukülasse Tammari tallu. Elanikud võtnud hargid ja hangud kaasa ja läinud parsile, kus parajasti rukki aht üleval olnud. Siis tulnud venelased sisse, neid olnud kokku neli kasakat. Leides eest sooja rehetoa, hakanud nad vihtlema. Vihtlemisel aga kohalikud elanikud nad hangudega läbi. Nende hobused ootasid tükk aega õues, kuid olid siis teadmata põhjusel lahti saanud ja minema läinud. Kasakad, nähes et nende neli seltsimeest kadunuks jäävad, läinud neid otsima. Talu inimesed olid aga ennast vahepeal heinaküüni ära peitnud. Nähes endi kaaslasti tapetuna, hakkanud nad tapjaid otsima hüüdes: "Kajja, majja, pergeli vene viis!" Tapjad aga pidanud vastu ja pole ennast välja annud. Kasakad lahkund pikkade ninadega.
- ERA II 224, 233/4 (10) < Jüri, Rae v., Pajuba (nüüd Pajupea) k., Evardi t. – R. Utno < J. Evard, 73 a (1939)

LASTE RISTIMINE, LEERITAMINE, LAULATAMINE

- Leerimetsa allikas.

Kord elanud keegi Viru-Nigula kirikuõpetaja Põhjasõja eest suures metsas paos. Seal olles korraldanud õpetaja kaks leeri: poeglastele ja tütarlastele. Et ennast seal ülal pidada, siis toiduks oli kaasa võetud härgi. Aga et härjad häält ei saaks teha, olid neil nina peal vitsast võrud.

Imelik nimi tuli sellele kohale järgmiselt: sel kohal, kus leeri peeti, oli suur mets ja metsa sees allikas. Nii tuligi sellele allikale nimi Leerimetsa allikas.

See koht asub praegugi Virumaal, Sonda metskonnas maa-alal, Pohlaru vahtkonnas.

Märkus: Leeriallikas Sonda metskonnas. ERA II 216,112/3 (2) < Viru-Nigula khk., Pada v., Uljaste k., Järve t. – Kalju Kalamees, Sonda algkooli õpilane < Johannes Kalamees, 58 a. (1939)

MILLAL VARJUDA - OHU MÄRGUANNE LIPUGA

- Pelgupaik "Saunametsa saar"
- Asuk. Vahastu vld. Vahastu kl. Kuura tl. heinamaa vahastu tali teest pahemat kätt Lõõla kl-ast 3 v. ja Takasmaa külast 1 v.
- Kirj. Suure soo sees otse Vahastu minnes on üks küngas "Saunametsa saar", mis vana pelgupaik olnud. Kui lipp on üles tõstetud jooksnud kõik ümbruskonna elanikud sinna pelgu. AK Türi, Ark. k. arh. 91, 68
- **Lipumägi**
- 'mägi Kopli talu karjamaal Põlula tee ääres'
lipumägi
Kui lipp üleval olnud, siis käidud tüöl, kui lipp maha võetud, siis mindud redusse, sie oli vanal ruotsi sõja ajal.
- EKIKN vjg eki I I-m [78] (571273) <Viru-Jaagupi khk - H. Romet(1940)

LEIVA KÜPSETAMINE KIVIL, ÕLLEPRUULIMINE JM ARGITOIMETUSED

- Kärbu küla kõrval samanimelises rabas on kuivem ja kõrgem koht, mille kohta vana rahvas teadnud rääkida, et ennevanasti sõdade puhul olevat jookstud vaenlase eest sinna peitu ja seal asuval suurel lamedal kivil olevat küpsetatud leiba. EKLA, f 199, m 13, l 5 < Audru khk., Võlla - Evald Blumfeldt < Pillmann, Uruste kiriku kellamees, 71 a. (1925)
- Puka talu rajal põlises metsas olnud vanasti suur, tasane, lai kivi "Lagjakivi", mille pääl suure sõja ajal pelgulised leiba küpsetanud. EKLA, f 199, m 30, l 34 < Urvaste k, Rimmi k, Reidle t - A. Laurson < Leena Treumuth, 75 a (1927)
- Seal met'sas, seal suos, oli suur lai kivi, leivaküpsetamise kivi pidi olema ja... Soontemäe einamaadel. RKM II 447, 715 (6) < Jüri, Nabala v., Metsanurga k., Metsari t. (1991)

LOOMADE KOONU ÜMBER VÕRUD

- JM: Kas selline koht on ka tuttav nagu Leibadeküpsetamise kivi?
EM: A ma olen seda kuulnud. See pidi seal teise pool Soontemäe ääres olema. Metsari Leivaküpsetamise kivi. Jaa, sellest ma olen ka kuulnud jaa. Jaa, seda on räägitud. Et loomade suuvõrudest ka, mis olid pandud lehmadele ümber suu. Võrud olid pandud. Pajuokstest tehtud, lehmadele ümber, kui aetud metsa. Kui need suured, noh need inimesed tulid kinni püüdma ja ära viima. Ja noh, kui need niuksed röövimised old. Inimeste, kohalike inimeste tagaajamine old. Puust niuksed, nigu luuavõrud pannakse luuale peale. Vot lehmadele, et lehm ei saa ammuda. Ja siis seal Kuusepõllu Kustas oli leind sealt Soontemäe äärest selle, ühe selle võru üles seal. Rääkis mulle sellest.
- ERA, DH 670 (45) < Jüri khk, Metsanurga k – M.-A. Remmel, J. Metssalu, P. Vahtmäe < Vaike-
Veelaine Mätas, s 1925; Elmar Metsar, s 1941 (2010)

SUITS REEDAB PELGUPAIGA

- Aras on Naistemets. Kui mõisnikud tulid ja sõjad olid, põgenend küladest ära ja läind sinna varjule. Soo sisse läheb üks kõrge seljandik. Seal on nähtud suitsu, nad tegivad tuld seal. Mindud selle suitsu järele sinna, saadi nad kätte. Muidugist nad võeti vangi. Mehed kõik olid sõjas, naised olid üksi seal, sellepärast üütakse Naistemets.
- ERA II 192, 163/4 (25) < Kuusalu 1939

KEEGI (INIMENE, LIND) REEDAB PEIDUPAIGA, RAHVAS HUKKUB

- **Luussaare kungas.** Vanasti olnud seitse aastat sõda. Siis rahvas põgenend sinna künkale, mis on soo sees. Ennem paistis see üle soo nagu rohuaia salk. Suuremalt osalt on säääl haavad. Säääl olnud seitsme kihelkonna rahvas. Puu sild olnud alla tehtud (et pehmest ravast üle minna). See tee koht olevat veel praegugi näha ja tunda kõvem, kui mujal, ümberkaudu, ja männid kasvamas mõlemal pool teed. Eemal on lage. Aga üks lits annud üles. Soldatid olnud otsimas ja rüüstamas. Üks lits olnud pugend õlekubudi alla. Soldatid pole midagi leind ja ütelnud: Neetu! Aga siis tüdruk tulnud välja: kuda sa tead, et mu nimi Needu on? Vat siis see Needu viind nad sinna. Aga ta ise tapetud kõige enne ja siis need rahvas. Pääluud on säääl künkal pärast ümisend.
/--/ Kord üks mees näind säääl pääluud ja löönd seda jalaga. Kuid öösi näind ta unes, et üks võõras mees tulnud ta juure ja ütelnud: Miks sa mind löid? ERA II 13, 391/3 (2) < Simuna khk, Vinni v, Muuga k, Pakkade (Pakaste?) t - Richard Viidebaum < Mihkel Kaevalt, 74. a (1929)

KOHALIKUD KANGELASED – VAENLASED, RÜÜSTAJAD TAPETAKSE

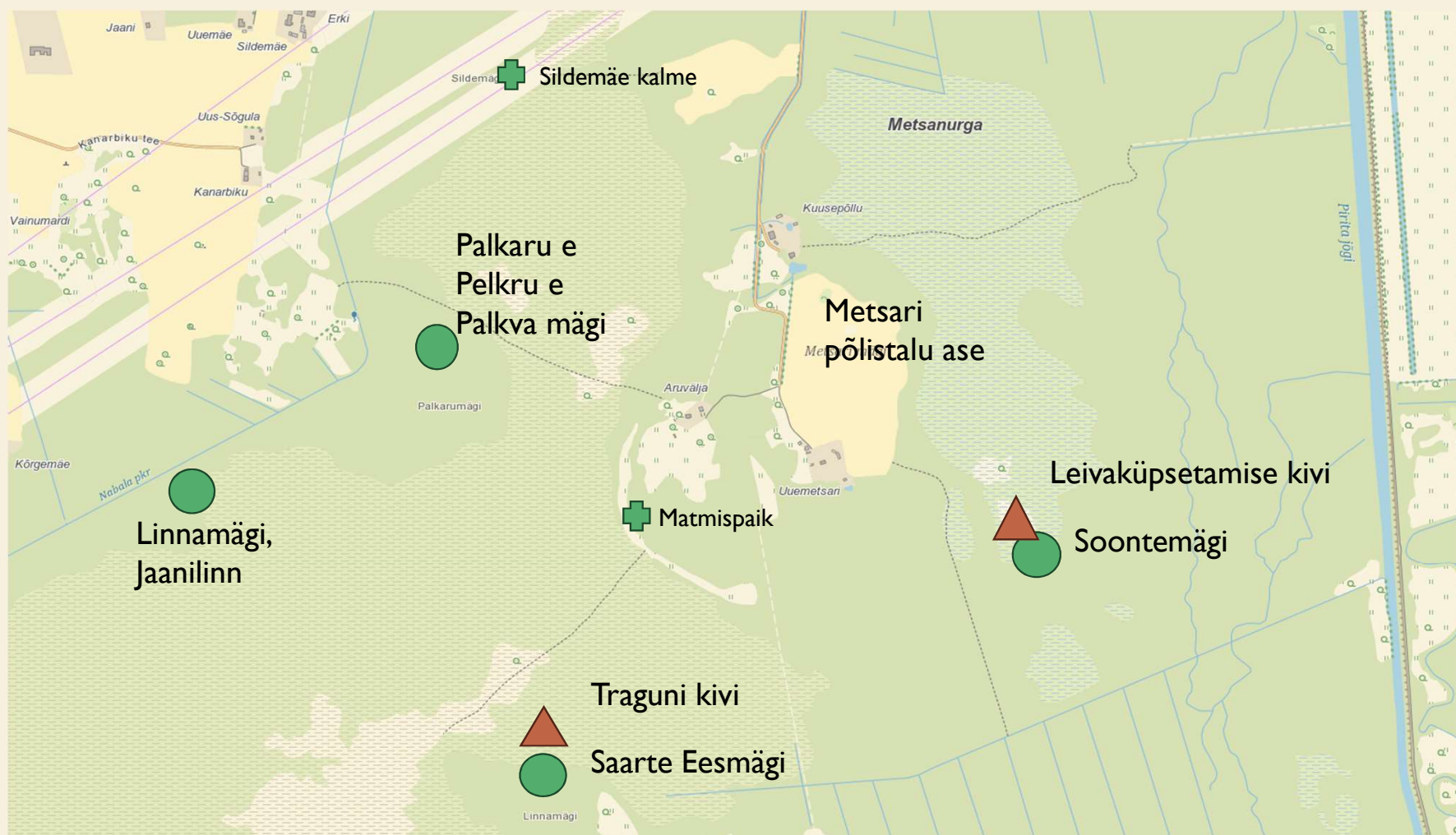
- **Traguni haud.**

Tragunid olnud ühed väljamaalased, kas venelased, või rootslased, või sakslased ja nad käinud ühe sõja järel talusi rüüstamas. Kord olnud tragunid Lokuti väljadel laagris ja pidanud rüüstamise nõu. Siis tulnud ka üks tragun Nabalasse ja pidanud Saarte tallu rüüstama minema (praeguse jutustaja tallu) Ja läinud siis saarte Eesmäelt läbi (see on üks kõrgem koht metsaga mis piiratud sooga vana linnamäe ligidal.)

Saarte peremees olnud parajasti ka seal Eesmäel ja olnud üks pikk ja jäme puu käes. Näinud tragunit ehmatanud ta ja peitnud enese puu taha ära. Ja kui tragun sealt mööda lainud andnud ta kaikaga tragunile pähe. Tragun oli siis vastanud veel: "Tapa, tapa tragunid, varsti tulevad teised tragunid," ja surnudki. Saarte peremees oli ta matnud sinna suure kivi äärde. Ja oli pandud hauda ka traguni juurde veel ta sõjariistad.

Aga hobune oli põgenenud kõige kallide asjadega. ERA II 224, 288/9 (20) < Jüri, Nabala v., Metsanurga k., Saarte t. – H.Varet < Jaan Väljataga (1939)

NABALA SÕGULA JA METSARI-SAARTE PELGUPAIGAD

Pelkaru e
Palkaru
magi, millel
olevat olnud
tara ümber.
Leitud
värava
konks

Vana kaev,
millest
võisid vett
saada
pelgupaigas
olijad

Oletatav Tragunikivi
Saarte rabas Saarte
Eesmäe servas.
Põliselanik Elmar
Metsar ja Pille
Vahtmäe 2010

KOKKUVÕTTEKS...

- Teadmine pelgupaikadest ja ellujäämise strateegiatest ulatub muinasaega ning on kohati püsinud tänu korduvatele sõdadele, hädaaegadele tänini. See aitas ellu jääda.
- PÄRIMUS HOIAB teadmist JA HOIATAB. Meil on palju hoiatusmuistendeid, mis elavast käibest taandunud. Info on kohati läbi tulnud vaid tänu vähestele ellujäänutele.
- Pelgupaiga- ja sõjapärimus lähtub PÄRISELT toimunust, aja jooksul varieerub ja kombineerub rändmotiividega.

Pärimust hoiab ARHIIV ja paikne järjepidev KOHAMÄLU, mis on jäänud haruldaseks.

Ohutunne püsib kollektiivses, sugukondlikus ühisteadvuses, rakumälus ning aktiveerub ohu lähenedes.

- Kohaliku looduse ja maastiku tundmine aitas ellu jääda. On oluline hoida meie loodust kui turvaressurssi, samuti nn talupojatarkust, mis on konserveeritud kohapärimusse.
- Maastik ja teedevõrk on palju muutunud, samuti ohtude mastaap – kui palju selliseid paiku on alles, mis tänapäeval tänaste ohtude eest kaitset pakuksid?

AITÄH KUULAMAST!